Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 8/7 Summer 2013, p. 631-644, ANKARA-TURKEY

II. PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ SİYASETİ ÜZERİNE BİR DENEME*

*M. Serkan TAFLIOĞLU***

ÖZET

1970'li yılların başından itibaren İran, Soğuk Savaş döneminde stratejik bir değer kazanarak, Ortadoğu'da hayati bir oyuncu kabul edilmiştir. Yirminci yüzyılda Pehlevi hanedanı yönetimindeki İran, dış güçlerin arasındaki mücadele sayesinde Batı ve özellikle Amerikan yanlısı siyasetiyle, etkili bir bölgesel güce dönüşmüştür. 1950'li yılların başlarında Büyük Güçler arasındaki mücadele Ortadoğu'ya müdahale kabiliyetini sınırlandırmaktaydı, bu durum Nasır'ın Pan- Arap siyasetini kullanarak, Batı müdahalesine karşı, Arap devletlerini bir araya getirmesi için imkân sağlamıştır. Şah ise, bu dönemde Batı ve Doğu Bloklarının bölgedeki mücadelesini, kendi lehine kullanarak, içeride gücünü sağlamlaştırarak Monarşiyi daha da güçlendirmeye çalışmıştır. Batı'nın özellikle Amerikan Yönetimi'nin İran'a olan hayati ihtiyacı İran'da daha otoriter bir yönetim için ortam hazırlamıştır. Bu makalede Muhammed Rıza Pehlevi dönemi ile sınırlı bir dönemi kapsayan İran dış siyasetini incelemeye çalışacağız. Sıklet merkezimiz ise İran'ın dönemin Büyük Güçleri arasındaki siyaseti oluşturacaktır. Bu zeminde İran Şah'ının Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği hükümetleri ile olan ilişkileri üzerinde durulacaktır. Bu incelemeye yaparken, dış siyaset esasları ile siyasi tarihi birleştireceğiz. Çalışma Şah Muhammed Rıza dönemiyle sınırlı bir tarihi kapsayacaktır. Bu çerçevede çalışma kronolojik olarak incelenecektir. Araştırma dönemi Muhammed Rıza Şah'ın tahta çıkışından İran'ı terk edişine kadar olan süreyi kapsayacaktır. Çalışmamız dış politika üzerindeki ideolojik veya teorik tartışmalardan ziyade olgu ve olaylar üzerinden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şah Rıza, Pehlevi, İran Dış Siyaseti

ESSAY ON THE FOREIGN POLICY OF IRAN IN THE ERA OF THE PAHLAVI II

ABSTRACT

Since the early 1970s, Iran has been regarded as an vital key player in the Middle East, Iran had conducted to accumulate significant strategic value during the Cold War. Iran under Pahlavi Dynasty, due to the struggle among rival foreign forces, was transformed into a

* **Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.**

** Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: staflioglu@gmail.com

significant regional power in the twentieth century by his pro-western policy in particular USA. In the 1950s superpower rivalry, restricting the ability of the great powers to use military force in the region, cleared field for Nasser's attempt to use Pan-Arab ideology to gather the Arab states, though against Western intrusion. During this period, Shah has endeavor to consolidate strenght of monarchy by exerting the power struggle in the Middle East between the West and East Blocks in his favor. The vital necessity for the West to Iran, in particular American administration, caused to prepare ground a more authoritarian government in Iran. In this article, I do try to evaluate Iran's foreign policy in a certain time period the Shah Mohammed Reza Pahlavi. Our gravity point will be politics of Iran between Great Powers in that period. In this context, Whilst analyzing this policy, I do try to merge; core of foreign policy and political history. Essay is assorted due to the chronology. Research period is accedence of Shah Mohammed Reza Pahlavi to the throne till to the flee from Iran.

Key Words: Shah Reza, Pahlavi, Foreign Policy of Iran

GİRİŞ

Bir ülkenin dış siyaseti kapsamlı mülahaza edilirken asli hareket noktası o ülkenin jeopolitik unsurları olmalıdır. Tali unsur ise o ülkenin Anayasal yapısı ve kurumları arasındaki güç dağılımı olmalı ve bunlar iyi incelenmeli ve o ülkenin siyasi tarihi iyi değerlendirilmelidir. Çünkü hiçbir ülkenin dış siyaseti kendi iç siyaseti ve siyasal rejiminden bağımsız değildir. Fakat incelememizin kapsamı gereği anayasal yapı üzerinde durulmayacaktır. Çalışmamızda dönemsel bir analiz yapacağımız için, İran'ın İkinci Dünya savaşı sonrası başlayan ve Devrime kadar olan süreçteki dış siyaseti tarihsel olarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede İran hükümetinin bu dönem içerisindeki önemli siyasalarının tarihsel kronolojisi üzerinde durulacaktır. Bu ifadeyi klasik dış politika anlayışı çerçevesinde devletlerin dışa karşı tutum ve davranışları olarak algılamaktayız. Bu bağlamda çalışmamız devlet merkezli bir analizi içerecektir. Ağırlık noktamızı ise İran'ın dönemin büyük güçleri arasındaki siyaseti oluşturacaktır. Çalışmamız dış politika üzerindeki ideolojik veya teorik tartışmalardan ziyade olgu ve olaylar üzerinden olacaktır.

I. TARİHSEL ARKA PLAN

İran, yedinci yüzyılda İslam orduları karşısında yenildikten sonra siyasal bütünlüğünü ve yapılanmasını tekrar ancak 16. yüzyılda sağlayabilmiştir. Jeopolitik konumunu Şiilik merkezli bir devlet inancına dayanarak kuran Safevi Devleti, bugün için de aynı özelliğini korumaktadır. İran o zamandan günümüze bölgede güçlü bir Şii jeopolitiğine sahiptir. İran, Rusya'nın genel stratejisi çerçevesinde Birinci Dünya Savaşında, Müttefik Kuvvetlerin Sovyetler Birliği'ne lojistik ikmal hattında olması sebebiyle İkinci Dünya Savaşında işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi İran siyasetinde hâkim devlet olan Büyük Britanya Savaş sonrası yerini Amerika Birleşik Devletlerine bırakmıştır. 1917 yılından sonra ortaya çıkan Bolşevikler hareketi yaklaşık 5 yıl süren dış müdahale ve iç savaştan sonra Sovyetler Birliğini kurmuştur. Bu durum Sovyetler Birliğini İran Monarşisinin en büyük sınır komşusu haline getirmiştir. 1908 yılında İran topraklarında petrolün bulunması bölge için diğer bir dönüm noktası olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası Britanya Krallığı küresel çaptaki güçlü donanmasıyla İran siyasetinde en etkin ülke konumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin iç siyasi düzenini sağlamak amacıyla İran'dan tek taraflı çekilmesi Britanya yönetimini İran üzerinde daha da kuvvetlendirmiştir.

Birinci Dünya Savaşında yenik çıkan Almanya, sahip olduğu güçlü jeopolitiğin etkisiyle İkinci Dünya Savaşının sebeplerinden biri olacaktır. Hatta bu durum İran Şahı Rıza Han'ın Almanya'ya yakınlığı bahane edilerek İkinci Dünya Savaşında müttefik kuvvetler tarafından işgaline sebep olacaktır (Kennedy, 1989: 380). Bunun ardından Rıza Han tahtan indirilip, sürgüne gönderilmiş, yeni Şah, Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Gromıko vd., 2013 : 440). İkinci Dünya Savaşında Amerikan ve İngiliz yönetimleri tarafından Sovyetler Birliği'ne askeri lojistik destek İran üzerinden sağlanmaktaydı. 1943 yılına gelindiğinde ise Alman ordularının gerilemeye başladığı ve savaşın artık Müttefik Kuvvetlerin kazanmasının ortaya çıkmaya başladığı sene olmuştur. Bu durum karşısında Amerikan, İngiliz ve SSCB yönetimleri Tahran'da Savaşın genel gidişatı ve sonrası nasıl bir uluslararası düzen kurulacağını belirlemek için bir Konferans düzenlemişlerdir. Bu Konferans sonrası Tahran yönetimine Amerikan Başkanı tarafından İran'ın toprak bütünlüğünün sağlanacağı garantisi verilmiştir (Huşeng, 1380: 87). Sovyet Kuvvetlerinin savaş sonrası İran'ın kuzeyinden çekilmemesi üzerine Amerikan yönetimi, Sovyetler Birliğini sert ve açık bir şekilde uyarmıştır. Artık Kızıl Ordunun Batı için hayati öneme sahip petrol ve doğal gaz bölgesi olan Basra Körfezine inmesi, Amerikan Yönetimi tarafından milli güvenlik tehdidi olarak ilan edilmiştir. Bu siyaset gereği İran, Komünizmin askeri ve ideolojik yayılmasını önlemek amacıyla Batı'nın bölgede kurduğu siyasi ve askeri örgütlenmelere dâhil edilmeliydi. Hatta İran, NATO üyesi olmamasına rağmen NATO askeri uzman ve danışmanları İran'a gönderilmiştir(Muhammedi, 1377: 95). İran Monarşi yönetiminin, Amerikan hükümetinden silah alımları da gerçek rakamların çok altında gösterilmiştir (Muhammedi, 1377: 96). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Milli Cephe hükümetinin ortadan kaldırılmasıyla İran Monarşisi dış siyaseti tamamen Amerikan Ve Batı siyasetine eklemlenmiş hale gelmiştir. Batı menfaatlerini savunmak karşılığında İran Monarşisi bu dönem içerisinde bölgesel bir güç haline gelmiştir (Ehteshami, 2002: 284).

A.İŞGAL SONRASI MİLLİ TEPKİ VE MUSADDIK HÜKÜMETİ

Şah, savaş sonrası Amerikan yönetiminden kredi isteyerek iktisadi kalkınmayı sağlama düşüncesindeydi. Fakat Amerikan yönetimi iktisadi yardımları, İran siyasetinde kendi nüfuzunu arttırma koşuluyla yardım vermek niyetindeydi. Bu çerçeve İran'a yetkileri normal bir askeri danışmandan daha fazla olan Amerikan askerleri gelmeye başladı. Bu askeri danışmanlar Amerikan hükümetinden gelen askeri yardımların eşgüdümünü sağlayacak ve Şah'ın ordusunu Amerikan ve NATO sistemine uygun bir şekilde yapılandıracaktı. İran petrolleri ise Amerikan ve İngiliz petrol şirketleri üzerinden Dünya pazarlarına açılacaktı. İran petrollerini bulunduğu andan itibaren İngiliz petrol şirketi işletmekteydi. Fakat İngiltere ve İran arasındaki anlaşmaya göre Şah yönetimine çok az bir pay vermekteydi. Amerikan şirketleri ise Suudi Arabistan ile yaptığı anlaşmalarda üretim karını yarı yarıya paylaşmaktaydı (Armaoğlu, 1994: 489).

İşgal sonrası güçlenen Milli Cephe lideri Musaddık, İran petrollerinin millileştirilmesi gerektiğini savunuyordu (Şanaçi, 1377: 84). İran Milli Meclisi de bu savı destekleyerek İngiliz petrol şirketi ile yapılacak anlaşmayı tasdik etmedi. İran sokaklarından İngiliz petrol şirketi aleyhine gösteriler başlamış ve Şah'a bir suikast teşebbüsü gerçekleştirilmişti. Bunun üzerine Şah ülkede askeri yönetim ilan ederek kurucu meclisin kurulmasını sağlamıştı. Şah, senato ve meclisi fesih yetkisini alarak bu dönem kendi yetkilerini olağanüstü şekilde arttırmıştır (Muhammedi, 1377: 99). Başbakan'ın bir suikast sonucu öldürülmesi ardından Şah, Milli Cephe'nin liderini kamuoyunu yatıştırmak için Başbakanlığa getirmek zorunda kalmıştır. Musaddık ise Şah'ı görevinden feragat'e zorlamış ve Şah yurtdışına gitmek durumunda kalmıştır. Amerikan ve İngiliz yönetimleri Sovyetlerin, İran'da artan nüfusunu kırmak için, siyasi tarihe Ajax operasyonu olarak geçen bir askeri darbe planlamışlardır (Yergin, 1995:540). Musaddık Milli Cephe hükümeti askeri bir darbeyle düşürülmüş Şah tekrar eski konumuna getirilmiştir(Roberts, 2012: 759).

B.İRAN VE BAĞDAT PAKTI

Musaddık hükümeti düşer düşmez İngiltere genel bölge stratejisi çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin bölgede muhtemel yayılmasına karşı bir savunma birliği oluşturma çabalarına girmiştir (Ruane, 2005:169). İran askeri açıdan özellikle Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askeri varlığının takibi ve faaliyetlerinin dinlemesi açısından büyük bir öneme sahipti. Mısır'da İngiliz askerlerinin bulunması ve İsrail Arap devletleri arasındaki savaşlar gibi sebepler bölgede Sovyetlere karşı ortak askeri savunma oluşturulmasını engellemekteydi. Amerikan temsilcileri böyle bir ittifaka karşı hemen hemen tüm Arap başkentlerinden olumsuz cevap almaktalardı(Ghenghea, 2010: 182). Bu durum bölgede İran'ın Jeopolitik önemini daha da arttırmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri Sovyet askeri gücünün Ortadoğu ve Güney Asya bölgesine karşı yayılma tehlikesine karşı bu askeri paktı oluşturmakta kararlı idi. Bu bağlamda Türkiye ile yapılan görüşmeler sonucu Pakistan ile Türkiye arasında, Sovyetler Birliği ve Hindistan'ın itirazlarına rağmen 2 Nisan 1955 yılında bu pakt oluşturulmuştur (Turan, 2012: 421). Bu dönem içerisinde Şam'da Fransız yanlısı yönetimin devrilmesi ki Bağdat yanlısı grup gelmiştir, aynı şekilde Mısır'da Nasır'ın iş başına gelip İngiliz askerlerinin Mısır topraklarından çıkmasını istemesi bölgede tansiyonu tekrar yükseltmiştir. Amerikan yönetimi devreye girmiş Mısır ile İngiltere arasında bir anlaşma sağlamıştır. 19 Ekim 1954 tarihinde imzalan anlaşmaya göre İngiltere 20 ay içerisinde askerlerini Mısır'dan çekecektir. Aynı gün Türkiye'ye gelen Irak başbakanı, kendi güvenliklerinin İran ve Türkiye'nin güvenlikleri ile bağlı olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır.

Bu açıklama Nasır tarafından şiddetle eleştirilmiş hemen ardından Arap Zirvesi toplantıya çağrılmıştır. Nasır'ın tüm çabalarına rağmen Bağdat Paktı 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanmıştır (Sanjian, 2006: 226). Bu 7 maddelik anlaşmanın ilk maddesi açıkça birliğinin amacını ortaya koymaktadır. "Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinin 51 inci madde bağlamında bu anlaşmaya taraf olan devletler Savunma ve Güvenlik konularında iş birliği yapacaklardır." Hemen ardından İngiltere, Pakistan ve İran bu pakta imza atmışlardır. Arap Dünyasındaki kimi islami hareketler Pakistanı da Batı'nın bir nevi Truva atı gibi görüyorlardı(Hashmi, 2011: 527). Aynı tarihlerde Bangkok'ta yapılan Bağlantısızlar toplantısında İran Petrollerini millileştiren ve o sırada hapiste bulunan eski başbakan Dr. Musaddık bir kahraman gibi anılmaktaydı. Stalin'inin ölümünden sonra Sovyetler Birliği daha barışçıl bir görüntü vermek isterken İran'ın böyle bir pakta girmesinden rahatsız olmuştur. Dönemin Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Molotov İran yönetimine bir mektup yazarak anlaşma hakkında bilgi istemiştir. Bu sert mektuba İran yönetimi hemen cevap vermiş bu anlaşmanın sadece bölge ülkeleri arasında barış ve güvenliği devam ettirmek için olduğu ve Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilere bir halel getirmeyeceği vurgulanmıştır. Fakat Sovyet Yönetimi bu Paktı saldırgan olarak görmekte ve cevapları yetersiz bulmaktaydı(Ghenghea, 2010:184). O dönem içerisinde Sovyetler Yönetimi ile bu meseleyi konuşmayı giden İran parlamento heyeti, Sovyetler Birliği temsilcileri ile yapılan sözlü tartışmalar neticesinde Tahran'a geri dönmüşlerdir. Aynı tarihlerde Tahran yönetimi Sovyetler Birliğinin kendi ülkesindeki casusluk faaliyetlerinden dolayı şikâyette bulunmuş ve ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Amerikan yönetimi fiilen bu örgütün her kademesinde bulunsa da, Mısır ve Hindistan'ın şiddetli muhalefeti yüzünden resmi olarak sadece gözlemci statüsünde kalmıştır (Oran, 2002: 564). İsrail hükümetinin Amerika'nın bu Pakta resmen girmesine muhalefetini de buna eklemek gerekir. Nisan 1955 tarihinde Bağdat'ta yapılan ikinci oturumda Pakistan'ın Keşmir konusunda haklı olduğunun vurgulanması ve bunun ilan edilmesi Hindistan'ın bu birliğe muhalefetinin artmasına sebep olmuştur. Mısır o dönem içerisinde etkili Arap Dünyasında etkin bir Radyo yayın gücüne sahipti ve Nasır'da Bağdat paktına karşı Savt-ul Arap Radyosundan sert açıklamalar yapmaktaydı. Arap devletlerinin lideri konumuna gelmeye çalışan Nasır Araplar ve İran arasındaki tarihi düşmanlığı kullanarak İran'a meydan okumaktaydı.

C.SOVYETLER BİRLİĞİ VE İRAN İLİŞKİLERİ VE BÖLGE SİYASETİ

Sovyetler Birliği İran gibi bir devlet ile arasını soğutmak istemiyordu. Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet Dış Politikası ideolojik mücadeleyi bırakmış reelpolitik üzerinden hareket etmekteydi (Keeblet, 1984: 561). İran'ın Amerikan Yönetimi ile ilişkilerinin ne kadar derinleşmeye başladığının farkındaydı. İran eski başbakanı Dr. Musaddık döneminde imzalanan Sovyetler Birliği ile İran arasında ki sınır ve Mali konular üzerine bir anlaşma bulunmaktaydı. Bu anlaşma çerçevesinde ikili sınır belirlemeleri devam etti ve yaklaşık 2 yıl süren çalışmalar ve görüşmeler neticesinde 17 Mayıs 1957 yılında iki ülke arasında sınırları belirleyen anlaşma imzalandı. Şah, Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyarette bulunarak, kendi topraklarının eğer bir işgal ya da bir askeri saldırı olmadığı sürece üçüncü herhangi bir devlete karşı topraklarını kullandırmayacağına dair söz verdi. Bunun ardından İran ile Sovyetler Birliği arasında transit geçişler ve ticaret anlaşmaları imzalandı.

Amerika ve Sovyetler Birliği ilişkilerin yumuşamaya başlaması doğrudan İran Sovyet Birliği ilişkilerin gelişmesine de yol açmıştır. Sovyetler Birliği o dönem gelişmekte olan ülkelerde izlediği siyaset gereği İran ile birçok teknolojik konuda anlaşma imzalamıştır (Blum, 1993: 379). Bu konuların başında bölgede ki ülkelerin en önemli ihtiyacı barajlar gelmektedir. Fakat Sovyetler bu yolla Batılı devletler İran'da ki etkisini azaltmaya çalışmakta her fırsatta bu rahatsızlığını dile getirmektedir. Özellikle İran, Türkiye ve Pakistan'ın askeri olarak Amerika ile olan bağlılığı Sovyetler Birliğinin en önemli rahatsızlığını teşkil etmektedir. Merkezi İşbirliği Örgütünden (CENTO) sonra Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği Örgütünün* kurulması Sovyetler'in kaygılarını arttıran bir diğer etken olmuştur. İran bölgede gelişen devrimci hareketlere karşı ve İngiltere'nin bölgeden çekilme sinyalleri gelmeye başlayınca Sovyetler Birliği'nden silah almaya başlamıştır. İran mümkün olduğunca iki büyük gücün arasında denge kurarak askeri ve iktisadi açıdan gelişmek istemektedir. Amerikan yönetimi Batı yanlısı bir devletin Sovyetler Birliğinden silah alımından son derece rahatsız olmuş bunun üzerine İran'a silah satışı arttırılmıştır. İran Batılı şirketlerin petrol siyasetlerinden rahatsızdı ve bu şirketlerin etkisinin yollarını ararken büyük petrol şirketleri Basra körfezindeki ham petrol fiyatlarını anlaşıp düşürdüklerini açıkladılar. Bu bölgede ki petrol ihraç eden ülkelerin gelirlerinde büyük bir düşüş demekti. Bunun üzerine Bağdat'ta petrol ihraç eden beş ülke İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezuela, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri gözlemci olarak katıldığı bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantı da petrol şirketlerinin tek taraflı petrol fiyatı belirlemesine karşı bu ülkeler ortak bir siyaset izleme kararı almışlardır. 15 Haziran 1961 tarihinde petrol ihraç eden ülkeler (OPEC) örgütü kurulmuştur. Cezayir'in bağımsızlığı, Libya'da ki değişim ve 1972 tarihinde Irak'ın petrollerini millileştirdiğini açıklaması zaten ülkesinde ki petrol şirketleri konusunda rahatsızlık duyan İran'ı da cesaretlendirmişti. İran kendi içerisinde hızla artan muhalefetin de etkisiyle 1979 tarihinde bitecek olan yabancı petrol şirketleri ile olan anlaşmanın artık uzatılmayacağını açıklamıştır(Mehdevi, 1380: 232).

Ç.SUVEYŞ KANALININ MİLLİLEŞMESİ VE İRAN'IN TUTUMU

Cemal Abdul Nasır göreve gelişinin 4. yıl kutlamalarında Suveyş Kanalını millileştirdiğini ilan etmiştir. İngiltere'nin önderliğinde Londra'da 1956 yılı Ağustos ayında Suveyş Kanalını kullananlar adı altın bir konferans düzenlendi. Bu konferans sonucunda bu kanalın uluslararası bir geçiş noktası olduğu ve uluslararası bağımsız bir heyet tarafından yönetilmesi gerektiği açıklaması yapıldı. Mısır Devlet Başkanı Nasır kendi topraklarında bulunan bir bölge için alınan bu kararı tanımadığını ilan etti. Bunun ardından İngiltere ve Fransa'nın da desteğiyle İsrail 29 Ekim 1956 tarihinde Sina yarım adasını işgal etti. İngiltere ve Fransa daha önce planlandığı şekilde ateş kes ilan ettiler bunu Mısır kabul etmedi ve İngiltere ve Fransa Mısır'ın bazı sahil kentlerini bombalamaya başladı (Roberts, 2007: 1068). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde İngiltere ve

* Regional Cooperation for Development

Fransa'nın veto ettiği ateşkes kararı, BM Genel Kurulunda kabul edildi. Sovyetler Birliği'nin Londra ve Paris yönetimlerini çok sert bir şekilde uyarması üzerine ateşkes kararına uyuldu(Gromyko, Ponomarev, 1981: 250). İran hemen Bağdat Paktı üyelerini Tahran'da toplamış ve sonuç bildirgesinde Mısır'dan yabancı işgal kuvvetlerinin derhal çıkmasını ve Mısır'ın toprak bütünlüğü vurgulanmıştır. Daha sonra Bağdat'ta toplanan Türkiye, İran, Pakistan ve Irak dışişleri bakanları aynı kararı yinelemişler ve bunun bölgede barışın sağlanması için tek çare olduğunu vurgulamışlardır. Burada vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta Amerikan Yönetiminin de bu görüşte olduğudur. Cemal Abdul Nasır'ın kanalı millileştirirken o sırada Şah için bir tehlike oluşturduğu için hapiste olan Dr. Musaddık'a atıf yapıp ondan lider diye bahsetmesi, Tahran ile Kahire arasında ilişkileri germiş ve 1960 yılında iki ülke ilişkileri diplomatik olarak kesme noktasına gelmişlerdir. Bu dönemde İran ile Arap devletleri arası açılmaya başlamıştır.

II. AMERİKA VE İRAN İLİŞKİLERİ VE BÖLGE DIŞ SİYASETİ7

A. ESİNHOWER DOKTRİNİ ÇERÇEVESİNDE İRAN

Amerikan Birleşik Devletleri Başkanı Esinhower'un 1957 yılında Kongrede yaptığı konuşmada ki daha sonra Esinhower doktrini olarak geçecekti, Ortadoğu'nun önemi vurgulanmış ve bu bölgedeki ülkelere bir saldırının hayati sonuçlar doğuracağını ilan etmiştir(Sander, 1993: 289). Bu doktrinde Komünizm ortak bir düşman ilan ediliyor esarete karşı özgürlük söylemi ortaya atılıyordu. Bu o zamana kadar katı bir diktatörlükle yönetilen İran içinde mesajlar içeriyordu. Amerikalı temsilciler İran'a yapılan yardım karşılığında bir takım incelemeler yapmışlardı. Komisyon raporlarında İran'a yapılan yardım sistemdeki yolsuzluk ve fesatlar sebebiyle halka ulaşmadığı sadece bazı insanların cebine gittiği yönündeydi. İngiltere 1956 Kanal savaşından sonra kendisinin eskisi gibi dünya devleti olmadığını anlamıştı. İran'daki İngiliz nüfuzu artık bariz bir şekilde Amerika'nın eline geçmişti. 21 Temmuz 1957 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Esinhower doktrini kabul ettiklerini ilan etmişlerdir. Bu aynı zaman Amerikan askeri endüstrisinin bu ülke pazarlarındaki mutlak üstünlüğü anlamına geliyordu(Hobsbawn, 2003: 289). Amerikan yönetimi İran'a askeri ve ekonomik yardımların süreceğini ve askeri ilişkilerin geliştirileceği açıklamasında bulunmuştur. İran Şahı, 1953 tarihine kadar Amerika'dan Dr.Musaddık Hükümetine karşı fiili bir destek bulamamıştır. Tudeh partisinin başlattığı İran petrollerinin millileşmesi hareketinden dolayı İtalya'ya giden Şah, Tahran'a geri dönmüştür. Musaddık Hükümeti'nin Amerikan ve İngiliz ortak çabası sonucu devrilmesinin ardından İran petrolleri Amerikan, İngiliz, Fransız ve Hollandalı şirketlerin ellerine geçmiştir.

B.Lübnan Bunalımı, Irak Darbesi Ve İran'ın Konumu

Esinhower doktrini karşısında bölgede Sovyetler Birliği ve Amerika'nın bölge rejimleri üzerinde örtülü savaşları başlamıştır. Bu mücadele içerisinde en zayıf siyasi yapılanmalara sahip olan ülkeler ilk etkilenen devletler olmuşlardır. Ürdün, İngiltere ile yapılan anlaşmaları fes etmiş, Başbakanlığa Süleyman Nablusi'yi ve Genel Kurmay Başkan'lığını da yine başbakan gibi bir Nasır taraftarı olan bir Filistinli Ebu Nevar'ı getirmiştir. Amerikan İsrail ilişkilerinin yakınlığından dolayı Başbakan Nablusi, Batı devletlerine yakın 20 devlet görevlisini görevden almıştır. Fakat Ürdün Kralı bu kişilerin Suudi Arabistan Kralına ve Amerika'ya yakınlıkları sebebiyle başbakanı istifaya zorlamıştır. Kral ve Nablusi taraftarları arasında çatışmalar başlamış ve olaylar kontrolden çıkınca General Ebu Nevar Suriye'ye kaçmıştır. Hemen ardından Ürdün Kralı sıkıyönetim ilan ederek siyasi partileri kapatmış ve Suriye askerlerinin Ürdün'ü terk etmesini istemiştir. Amerikan 6. Filosu bölgeye gelmiş ve Irak eğer Krallık düşecek olursa, Irak ordusunun Ürdün'e gireceğini açıklamıştır. Zor durumda kalan Ürdün Krallığının Amerika'nın açık desteği ve Sovyetler Birliği'nin etkin bir itirazda bulunmaması bölgede Amerika'nın en önemli müttefiki konumunda olan Şah'ı içerdeki muhalefeti bastırmada daha da cesaretlendirmiştir. Lübnan'da seçimlerin ardından Nasır yanlısı bir hükümete izin vermeyen Lübnan Cumhurbaşkanı Amerikan

yönetiminden yardım istemiş fakat Amerikan yönetiminden olumlu bir yanıt alamamıştır. Bunun ardından Lübnan Cumhurbaşkanı Irak'a yönelmiştir. İstanbul'da Amerikan ve İngiliz temsilcilerin olmadığı bir toplantı düzenlemesi kararlaştırılmıştır. O dönemdeki genel hava Bağdat paktı üyelerinin Lübnan'a bir askeri müdahale yapacakları yönündedir. Fakat Nasır yanlısı Hür Subaylar adı altında General Abdul kerim Kasım ve General Abdulselam Arif Kralı öldürerek yönetimi devralmışlardır. Batı karşıtı bir yönetimin Irak'ta iş başına gelmesi İran Şah'ını ürkütmüş ama aynı zamanda İran'ın Amerikan yönetimi açısından önemini bir kat daha arttırmıştır.

Şah yönetiminin Lübnan siyaseti ise genel çerçevede iki döneme ayrılabilir. İlk dönem 1950'li yıllarından başından 1967 Arap-İsrail savaşına olan dönem ve sonrası ise ikinci dönem olarak değerlendirilebilir (Samii, 2006: 66). Arap Sosyalist milliyetçiliğinin Nasır önderliğinde bölgedeki Arap devletlerinde yayılmaya başlaması Şah Monarşisinde son derece kaygı yaratmıştır. Cumhuriyet adını taşıyan söylemler hem Monarşi rejimini tehdit ediyor hem de Sovyetlerin bölgede etkinliğinin artmasına sebep oluyordu. Şah'ın Lübnan üzerindeki temel stratejisi Lübnan Şii toplumu üzerinde etkin olmaktı. Bu sebeple her yıl Monarşi Lübnan Şii toplumuna nakdi yardım yapmaktaydı (Samii, 2006: 69). Arap milliyetçiliği söylemlerinin ki bunlar doğal olarak bölgede İran/Fars hâkimiyetine karşıydı, Şii toplum arasında yayılmasına engel olmaktı. İran istihbarat servisi SAVAK parayı ilgili ruhanilere veriyor onlarda bu yardımı Lübnan'daki Şii okullara dağıtıyorlardı. Şah yönetimi Arap milliyetçiliği karşıtı diğer Arap unsurlar üzerinde de etkili olmak istemiştir. Nitekim Marunîlere de yardım teklif edilmiş fakat onlar bu yardımın bağımsız hareket etmelerini engelleyeceğini belirterek reddetmişlerdir (Samii, 2006: 70). Şah'ın o dönem asli Lübnan siyaseti Arap Şii toplumunu Nasır yanlısı Arap ideolojilerinden uzak tutmaya çalışmak olmuştur.

C.İRAN AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN DERİNLEŞMESİ

Irak'ın 1958 yılında yapılan Cemal Abdul Nasır yanlısı darbe sonucu Bağdat Paktından çıkması üzerine İran'ın askeri ve stratejik önemi daha da artmıştır. Amerikalı askeri ve ekonomi danışmanları hemen İran'a giderek anlaşmalar imzalamışlardır. Irak darbesinden sonra bir uçak dolusu gizli istihbarat bilgilerinin Kahire'ye gönderilmesi bölge devletleri ile Amerika arasındaki ilişkilerinin askeri ve istihbarat açısından daha da derinleşmesine sebep olmuştur(Griffith, 1978: 376-377). Bir diğer önemli değişiklikte pakta adını veren başkentin artık birliğin üyesi olmaması sonucu paktın ismi Merkezi Anlaşma Paktı olarak değiştirilmiştir. İran Şahı bu durumu iyi değerlendirmiş modern bir ordu ve istihbarat teşkilatı kurmak için Amerikan yönetimi ile yüksek miktarda yardım almış ve bu dönem içerisinde Amerika ile savunma anlaşması imzalamıştır. 4 Mart 1955 yılında İran ile Amerikan Yönetimi arasında Barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanımı üzerine bir iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu tarihten itibaren Amerikan yönetimi İran rejimine zenginleştirilmiş Uranyum sağlamaya başlamıştır. İran, dışardan aldığı bu destek ve güçle içerdeki muhalefeti çok acımasız bir şekilde bastırmaktaydı. Fakat Amerikan iç siyasetinde Cumhuriyetçilerin ve Demokratların dış siyaset algılaması farklı tezahür etmekteydi. Daha sonra açıklanan gizli belgeler ortaya koymuştur ki Esinhower zamanında da, Amerikan yönetimi Şah'a karşı artan muhalefete dikkat çekmekte idi. Amerikan temsilcileri o dönem görüşmelerinde ordu kadar ekonomiye de önem vermesini tavsiye etmektelerdi.

Amerikan yönetiminin İran ile yaptığı yüksek düzeydeki askeri savunma anlaşması bu bölgenin Amerikan hayati çıkarlarını temsil ettiğini Sovyetler Birliği'ne göstermekteydi. İngiltere artık bu bölgede Amerika'dan sonra ikinci kuvvet olmayı kabullenmişti. Sovyetler Birliği bu dönemde İran'a gizli bir heyet göndermiş, İran ile saldırmazlık anlaşması imzalamak istemişti. Bu anlaşmaya göre İran kendi topraklarını herhangi bir üçüncü devletin asker ve silahlarının bulunmasına izin vermeyecekti. Bu görüşmeyi haber alan Amerikan yönetimi hemen genelkurmay başkanını İran'a göndermiş ve bu anlaşmayı engellemiştir. Bunun üzerine Kruşçef, Şah'ı kendileri ile görüşmeleri kesip geri çekilmesi üzerine Amerikan Kuklası olarak nitelemiştir (Mehdevi, 1380:

270). Bu sert açıklamalar üzerine Şah, Sovyetler Birliği ile 1921 yılında imzalanan anlaşmanın 5-6 ıncı maddelerini ilga ettiğini açıklamıştır. Bu anlaşma Sovyetler Birliği'nin askeri baskısı altında İngiliz işgali altındayken imzalanmıştır. Bu anlaşmanın 5 ve 6 ıncı maddelerine göre Rusya eğer İran topraklarında kendine karşı düşmanca bir yapılanma ve bir askeri saldırı olursa İran topraklarında buna müdahale hakkı tanıyordu. Sovyetler Birliği Şah'a resmi olarak bu anlaşmanın ilgili maddelerini tek taraflı olarak ilga edemeyeceklerini bildirmiştir. Sovyetler yönetimi Amerika ile İran arasındaki askeri anlaşmadan son derece rahatsız olmuş bunu kendine düşmanca bir tutum olarak algılamıştır. Sovyetler Birliği yönetimi o dönemde yeni geliştirilen füze rampalarının İran'a yerleştirileceğinden endişe ediyordu. Fakat Şah 1959 tarihinde kendi topraklarına hiçbir şekilde hiçbir devletin füze rampası yerleştirmesine müsaade etmeyeceğini açıklamıştır (Mehdevi, 1380:271). Sovyetler buna rağmen İran'a sözlü ve propaganda yoluyla saldırılarına devam etmekteydi. Özellikle Kafkasya'dan yayın yapan İran'ın Sesi radyosu devamlı olarak Şah'ı eleştiren yayınlar yapmaktaydı. Bunun üzerine 9 Ekim 1959 tarihindeki CENTO toplantısında alınan kararda bu yayınlardan rahatsız olunduğu açıklanmıştır. Her ne kadar Şah, Amerikan desteğine güvense de, Amerikan yönetimi ve Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler sonucu bu iki büyük gücün anlaşmasından korkuyordu.

İran, büyük güçlerin kendi aralarında anlaşmaları sonucu iki Dünya Savaşında da işgal edilmişti. Bu psikoloji Şah'ı hala korkutmaktaydı (Behmeni, 1388: 3). Esinhower'ın Tahran'a gelişinde Şah, Mehrabad havaalanından şehre kadar halı serdirmişti. Esinhower İran meclisinde yaptığı konuşmada İran'ın özgür dünya için önemini vurgulamış bu Şah'ı son derece rahatlatmıştır. İran'da yapılan seçimlerden sonra Dr.İkbal hükümeti gitmiş yerine Cafer Şerif İmami başkanlığında yeni hükümet kurulmuştur. En son krizde Sovyetler'e geri çağrılan büyükelçi 9 ay sonra tekrar görüşmelere başlamak için Tahran'a dönmüştür. Fakat bu hükümette uzun sürmemiş 1 yıl zarfında, Başbakan Emini hükümeti kurulmuştur. Sovyetler Birliği elinden geldiğince İran ile ilişkileri kuvvetlendirmek istemekte fakat Amerika'nın Şah'a açık ve kesin desteği yüzünden bunu sağlayamamıştır. Emini hükümetinin açıkça Amerikan lehine siyaset izlemesi ve İran'da Sovyetler aleyhine yürüyüşler yapılması ilişkileri tekrar gergin bir havaya sokmuştur. İran iç siyaseti Amerikan politikalarından doğrudan etkilenmekteydi. Bunun temel sebebi İran'ın Sovyetlerin askeri ve teknolojik üstünlüğüne karşı tek dayanağı artık Amerikan yönetimi idi. Esinhower doktrini taraftarı olan cumhuriyetçiler, bu bölgedeki rejimlerin Sovyetler karşıtı bir siyaset izleyip Amerikan hükümetinin yanında oldukları sürece iç siyasetlerine pek karışma taraftarı değillerdi.

Amerikan başkanlık seçimlerini Demokratların adayının kazanması Şah yönetiminde bazı konularda gerginlik yaratmıştı. Bunun temel sebebi demokratların dış politika usulleri biraz daha farklıydı. Onlar İran'ın kendi yanlarında olduğu gibi özgürlük yolunda da ilerleme sağlamalarını istiyorlardı. Özellikle seçim konusu İran'da en tartışılan konuların başında gelmekteydi. İran seçimleri İran İstihbaratı SAVAK'ın sıkı denetimi ve vetosu altında gerçekleştirilmekteydi. Görünürde SAVAK başkanı, başbakan yardımcı idi fakat doğrudan Şah tarafından atanmakta ve ona bağlı olarak çalışmaktaydı. Şah hemen duruma ayak uydurmuş birçok siyasi suçluyu serbest bırakmış ve seçimlerin daha özgür yapılması söylemlerine başlamıştır. Fakat Amerika'nın yeni başkanı Kennedy siyasi reformların İran'da gerçekleştirilmesi konusunda çok katıydı. Öyle ki Şah'ın Amerikan başkan'ına gönderdiği elçi ancak birkaç hafta sonra başkan ile görüşebilmekteler idi. Buna ilave olarak Şah'ın istediği askeri ve ekonomik yardımlarda aksamaya başlamıştı. Şah, Amerikan başkanın baskısı üzerine ülkede toprak reformlarını da içeren bir takın yenilikleri içeren Ak Devrim'i ilan etmişti. Bundaki amaç İran toplumunda feodal yapıyı bozup toplum bazında hızlı bir modernleşme gerçekleştirme isteği idi. Şah tüm gücü ile bu reformları gerçekleştirmek istiyor bunun için tüm polisiye tedbirleri uyguluyordu. Şii toplumunda önemli bir yere sahip Ulema sınıfı toprak reformuna şiddetle karşı çıkıyor ve kabul etmiyordu. İran'da ayrı bir sınıf oluşturan ulema ve medrese sistemi Şah'ın özel mülkiyete açıkça müdahale eden bu reformları kabul etmekte

zorlanıyordu. Tam bu dönemde Şii'lerin merci Taklit-i Ayetullah Berucerdi vefat etmiş İran'da diğer önemli bir din adamı olan Ayetullah Kaşani'nin de vefatıyla Şah karşıtı Ayetullah Humeyni merci-i taklit makamına gelmiştir(Taflıoğlu, 2010: 118).

Amerikan yönetimi Şah'a baskılarını arttırmış ülkede siyasi özgürlüklerin daha da genişletilmesi için baskı yapmaya başlamıştır. Şii toplumsal ve dini dengeleri göz önünde bulundurmayan bu reform ve yenilik çabaları birçok alanda geri tepmeye başlamıştır. Tam bu dönem içerisinde öğretmenler ücret ve haklarının yetersizliği için yürüyüş yaparken güvenlik kuvvetlerinin ateş açması sonucu 1 öğretmen öldü. Bunun üzerine Şah başbakanı görevden alarak meclisten yeni başbakanı seçmesini istedi. Amerikan yönetimininde istediği kişi olarak adı geçen Dr. Emini başbakanlığa seçildi. Göreve gelir gelmez birçok sivil ve askeri bürokratı görevden aldı ve bazılarını hapse attı. Bu görevden alınanların hepsi İngiliz yanlısı bürokratları olması artık İran devleti içerisinde Amerikan egemenliğinin ilanı olmaktaydı. Dr. Emini bu yaptıkları atama ve görevden almalardan sonra Amerika'dan mali yardım talebinde bulundu. Dr.Emini ve Şah artık şartsız yardım almayı umuyorlardı fakat gene mali yardım verilmedi. İran yönetiminden toprak reformunun istisnasız olarak uygulanması istendi.

Bu dönem içerisinde belli bir kaç ana siyasi odak bulunmaktaydı. Birinci güç merkezi Şah ve onun yakın çevresi teşkil etmekteydi, ikincisi Dr. Emini ve taraftarları ve Milli Cephe Hareketi. İran'da o dönem içerisinde Bağlantısızlar Hareketindeki siyasetlerini kuvvetlendirip büyük güçlerin etkisinden çıkmanın İran dış politikası açısından daha iyi olacağını düşünenler vardı. Sovyetler bu gibi hareket ve düşüncelerin İran'da güçlü etkiye sahip Amerikan ve İngiliz yönetimlerinin etkisini azaltacağı için desteklemekteydi. 1961 yılında Milli Cephe taraftarları İran'ın CENTO'dan çıkması için büyük bir miting düzenlemiştir. Daha sonra bu mitingin devamı olarak ikinci bir yürüyüşün yapılacağı açıklamıştır. Bu yürüyüşlerin temel isteklerinden biride serbest seçimler üzerinedir ve büyük bir öğrenci kitlesi bu gösteri ve tezahüratlara katılmaktadır. Bunun üzerine Şah'ın özel birlikleri Tahran Üniversitesi'ne bir baskın yaparak birçok öğrenciyi tutuklamış ve çoğunu da yaralamıştı. Tahran Üniversitesi Rektörü Dr. Ahmet Ferhad bu saldırıyı sadist ve vahşi bir saldırı olarak nitelemiştir(Mehdevi, 1380:278). Amerikan yönetimi bu olaylardan sonra yapılan bazı anlaşmalar gereği vereceği mali yardımları vermemiş ve askeri ve sivil danışmanlar İran'dan geri çağrılmışlardır. Şah bu durumdan sonra Amerikan yönetiminin ciddiyetini görmüş Dr.Emini hükümeti ile görüşmeden istenilen reformları yapacağını açıklamıştır. Şah, Dr. Emini hükümetini, Amerika'dan beklenen mali yardımlarından gelmemesiyle, uygun bir söylem ile görevden alıp yerine Esadullah Alem'i atadığını açıklamıştır. Bu sırada Şah tarafından Milli Meclis kararı ile – gizli kalmak kaydıyla- İran'daki tüm Amerikalı askeri, sivil danışmanlar ve çalışanların yakınların hakkında mutlak dokunulmazlık veren bir karar alınmıştır. Ayetullah Humeyni bu gizli kararı Şah'ı İran halkının onurunu ayaklar aldığı için suçladığı sert bir ifade ile ilan etmiştir(Vaizi, 1381:71). Artık halkın gözünde sömürgeci İngiltere'nin yerini Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Şah esas itibarı ile meclis'e girecek adayları dolaylı bir şekilde kendisi belirliyor Başbakan ise çoğu zaman sembolik kalıyordu. Bu bağlamda ülkedeki tüm siyasi akım ve hareketler Şah'ı hedef almaktaydı.

D.İSRAİL İLE İLİŞKİLER

İkinci Dünya Savaşı sonrası, İran işgal sonrası iktisadi ve askeri olarak kendi düzenini henüz kuramamıştı. Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerikan yönetimi karşısında bir denge siyaseti güderek ulusal kalkınmasını gerçekleştirmek istiyordu. İsrail ve Arap devletleri arasındaki çatışmada Filistin konusunda aynı denge siyasetini uygulamak istiyordu. Birleşmiş Milletler İran Daimi Temsilcisi konu ile ilgili yaptığı bir konuşmada Filistin'in taksim planının Ortadoğu ülkelerini ateş ve kan'a boğacağını ve bu bağlamda Arapların hukukunu korumak için bu plana karşı olduklarını açıklıyordu(Kanun, 1381:171). Fakat İngiliz askerlerinin 15 Mayıs 1948 tarihinde Filistin'den çıkmaları üzerine İsrail bağımsızlığını ilan etmişti. Bunun üzerine Şii'lerin en önemli din âlimlerinden Seyyid Ebu'l Kasım Kaşani, sert bir açıklama ile Müslümanları Filistinli

kardeşlerini desteklemeye çağırıyordu(Kanun, 1381:174). İran Milli Meclisinde sert tartışmalar olmakta hatta bazı milletvekilleri hükümete Filistinliler için İsrail'e karşı savaşmak için gidecekler hakkında yapılacaklar bilgi istemekteydi. Dönemin İran Dış işleri bakanı mecliste, Birleşmiş Milletler İran Daimi temsilcisi tarafından Şah'ın Müslüman Filistin halkı lehindeki görüşünün okunduğunu ve Müslüman devletlerden gelen olumlu mesajlardan bahsediyordu. Fakat bu durum Amerika'nın baskısı altındaki bir İran için kabul edilemez söylem ve tavırlardı. Tam bu sırada 4 Şubat 1949 tarihinde Şah'a yapılan bir suikast sonucu askeri yönetim ilan edilmişti. Devlete bağlı bir iki gazete dışında tüm yayınlar durdurulmuş, Sovyetler Birliği işgal dönemin kurulan Tudeh partisi kapatılmıştı. İsrail karşıtı en önemli isimlerden biri olan Ayetullah Kaşani hapse atılmış daha sonra ise sürgün edilmişti.

İran ile İsrail ile aralarında diplomatik ilişkilerin başlamasını teşvik eden sebeplerden biri de Irak Yahudilerinin İran'a geçmeleri ve oradan İsrail'e gitmek istemeleridir. Aynı şekilde İran'da yaşayan bazı Yahudiler de İsrail'e gitmek istemekte bazıları İran'da yaşamak ama İsrail ile kültürel ve ticari kurmak istemekteydiler. Filistin'de ikamet eden İran vatandaşlarının da İran'a gidip gelmek istemeleri İran ve İsrail ilişkilerinin kurulmasını zorluyordu. Bir diğer önemli etkende İran ile Irak'ın bölgedeki iktisadi ve siyasi rekabeti olması ve Irak yönetiminin İran'a karşı giderek sertleşen tutumudur. Tarihsel olarak İran ile Irak arasında da çözülemeyen sınır anlaşmazlıklarının bulunması İran'ı İsrail ile iktisadi ve siyasi ilişkileri geliştirmeye yönelten sebeplerin başında gelmektedir. Sovyetler'in bölgede artan baskısı ve Amerika ile gerilimi Şah yönetimini son derece rahatsız etmekteydi. Bunun üzerine İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi 1949 yılında Amerika Birleşik Devletlerine ilk ziyaretini gerçekleştirdi. Şah Amerikan yönetiminden acil mali ve askeri yardım isteyecekti. Fakat Amerikan sermaye gücünde önemli bir paya ve etkiye sahip Yahudi örgütler Şah ile görüşmelerinde İsrail'in tanınması konusunu devamlı gündeme getirdiler. Şah için alınacak mali ve askeri destek çok önemli idi, Amerika Birleşik Devletlerinde 48 gün kalması bunun en büyük göstergelerinden biridir(Kanun, 1381:188).

Şah hükümeti ilk önceleri Mossad temsilcilerinin İran'da ki Yahudiler ile ilgili işler için İsrail temsilcisi olarak kabul etmiştir. Daha sonra 6 Mart 1950 tarihinde İran'ın Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi tarafından İsrail'in tanındığı ilan edilmiştir. Esas itibari ile bu tanıma de facto bir tanımadır. Her ne kadar birkaç yıl sonra Musaddık hükümeti bu tanımayı askıya alsa da, Musaddık'ın görevden alınıp hapsedilmesiyle her şey eski haline geri dönmüştür. 1956 yılında Suveyş bunalımı sonucu bu kanalın geçici olarak kapanması ve Sovyetler yönetiminin İsrail'e petrol satışını durdurması, İsrail İran yakınlaşmasını daha da arttırmıştır. Bunun üzerine 1957 yılında İran İsrail'e petrol satmaya başlamıştır. Ağırlıklı olarak bu görüşmeler hem İran kamuoyu baskısı hem de bölge ülkeleri yüzünden gizli sürdürülmüştür. Özellikle 60'lı yılların başında Humeyni'nin İsrail ile ilişkilerinden dolayı Şah'a açık muhalefetinin başlamasıyla İsrail ile ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Fakat Humeyni'nin sürgünün ardından iki ülke arasında askeri ve sivil olarak üst düzey görüşmeler tekrar başlamıştır (Mehdevi, 1380: 378) Bu dönem Mısır desteğiyle Yemen'de monarşinin yerine cumhuriyet ilan edilmesi, Nasır'ın Körfez'de artan etkisi sebebiyle, İran monarşisini daha da kaygılandırmıştır. İran monarşisi bu dönemde, Nasır'ın baş düşmanı İsrail yönetimi ile ilişkileri daha da derinleştirmeye başlamıştır. Şah ve İsrail Başbakanı Yemen'deki darbeden sonra Arap yarımadasında İran ve İsrail'in ortak hareket etmesi konusunda muvafakat sağlamışlardır (Mehdevi, 1380: 379).

Şah, 1970'lerin başındaki petrol krizden artan iktisadi kazanımlarını korumak ve devam ettirmek istemiştir. Bu sebeple Nixon yönetiminden İsrail ve Arap devletleri arasında bir denge siyaseti izlenmesini istemiştir. Bu siyasada Suudi Arabistan ile İsrail konusunda hemfikir olunmasa da iki ülkenin de Monarşi ile yönetilmesinin büyük bir etkisi vardır. 1973 Arap İsrail savaşında ise Şah, gerek içerdeki muhalefetin çok güçlenmesi ve gerek bölge devletleri üzerinde kendi lehine bir

hava oluşması için Mısır ve Suriye'ye yardımda bulunmuştur. Aynı savaşta Şah yönetimi İsrail'e de bazı mühimmat satışlarında bulunmuştur (Mehdevi, 1380: 442).

III.1970 SONRASI PETROL KRİZİ VE İRAN

1960'ların ortalarında Sovyetler Birliği ile Amerikan yönetimi arasında ilişkiler yumuşamaya başlamış daha sonraları *detente* (yumuşama) olarak adlandırılacak dönem başlamıştır. İki büyük güç arasındaki temel görüşmeler Nükleer Silahların Yayılmasını önleme üzerine olmuş ve bunun neticesinde NPT* anlaşması imzaya açılmıştır, İran, anlaşmayı ilk imzalayan devletlerden biri olmuştur. İran, bu iki büyük gücün yakınlaşmasını fırsat bilerek, kendi topraklarına hiçbir şekilde hiçbir devletin füze yerleştirmesine izin vermeyeceğini Sovyetler Birliğine tek taraflı bir bildirim ile sunmuştur. Bunun ardından Sovyetler yönetimi de o zamana kadar Amerikan askeri danışmanlarının İran da bulunmasına muhalefet etme siyasetinden vazgeçmiştir. İran artık yavaş yavaş Basra Körfezinde ve bölgede kendini nüfuzunu arttırmaya başlamıştır. 1967 yılında İngiltere'nin Basra Körfezinden çıkacağını açıklaması üzerine, Şah, Hindistan başbakanı ile yaptığı bir konuşmada artık Basra körfezini kendilerinin koruması gerektiğini bu bölgede yabancı askeri varlığı istemediklerini açıklamıştır(Mehdevi, 1380:233). Bu açıklama Sovyetler Birliği'ni memnun etmiş, 1972 yılında Şah'ın Sovyetler Birliği'ni ziyareti ardından teknolojik işbirliği üzerine 15 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat hemen ardından Sovyetler Birliği'nin Irak ile askeri ve siyasi bir anlaşma imzalaması İran'ı son derece rahatsız etmiştir. İran, Basra Körfezine hâkim olmak isterken Sovyetler, İran'ın körfezdeki en önemli rakibi ile askeri ve siyasi ilişkilerini kuvvetlendirmekteydi. 1965 yılındaki Pakistan- Hindistan savaşında Amerika Birleşik Devletlerinin kendisini tarafsız ilan etmesi zaten Amerikan yönetimlerinin teşviki ile kurulan bölgesel savunma teşkilatlarını zayıflatmıştır.

Pakistan'da Irak'ın Karaçi Konsolosluğunda çok miktarda silah ve patlayıcı bulunması Şah yönetimini büyük bir sıkıntıya sokmuştur. Irak yönetimi İran'da ki her türlü bölücü ve muhalefet hareketini desteklemeye başlamıştır. Özellikle İran'ın güneydoğusundaki Beluç kavmi stratejik konum itibarı ile o dönemde Sovyetler Birliği için son derece büyük bir öneme sahiptir. Bağımsızlık isteyen bazı Beluç kavimlerinin desteklenmesi ilerde olası bir ayrılma durumunda Sovyetlerin Basra körfezine inmesi anlamına gelecektir. Şah yönetimi bu durumu engellemek içinde Irak'ın arkasında bulunan Sovyetler yönetimi ile ilişkileri mümkün olduğunca sıcak tutmaya çalışmıştır. Şah yönetimini bu yakınlaşmaya iten diğer bir sebepte Pakistan Hindistan savaşında Amerikanın kendini tarafsız ilan edip Pakistan'a silah yardımını kesmesidir. 1971 yılındaki Pakistan Hindistan savaşı sonrası Bangladeş'in bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması Şah'ı daha da korkutan diğer bir sebep olmuştur. Şah'ın Sovyetler Birliği'nden gelişmiş silahlar almaya başlaması Amerikan yönetimini harekete geçirmiş, en gelişmiş silahların İran'a verileceği ilan edilmiştir. Vietnam savaşının Amerikan aleyhine oluşturduğu iktisadi ve siyasi baskılar bölgede kendini destekleyen hükümet ve rejimlerin her şart altında desteklemesi siyasetini uygulamasına sebep olmuştur.

1970'li yıllarda şiddetlenen Arap-İsrail çatışmaları ve petrol krizi hem İsrail için hem de Amerikan yönetimi için İran'ın önemini daha da arttırmıştır. Bu dönemden sonra İran İngiliz askerlerinin de körfezden çıkmasının ardından Basra Körfezinin jandarması sıfatını almıştır(Çemnekar, 1385:2). Irak, Suriye ve Yemen'de Sovyetler yanlısı hükümetlerin kurulması ve hareketlerin başlaması İran'ın askeri olarak öne çıkmasında en önemli etkenlerdendir. Fakat bu bölgede etkin olmak isteyen bir diğer devlet de Suudi Arabistan'dır. Tarih boyunca yaşanan Arap-Fars çekişmesi İngiliz askerlerinin Bahreyn ve Körfezde ki adalar üzerinde egemenlik sorununu doğurmuştur. İran, Bahreyn'in egemenlik konusunu körfez girişinde ki stratejik konuma sahip üç ada karşılığında kabul etmiştir. Fakat 1976 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin Demokratların

* Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

başkan adayı Jimmy Carter'ın kazanması Şah'ı son derece rahatsız etmiştir. Selefi olan Johnson gibi Carter pek denge politikası uygulamayacağı görülmekteydi (Alvandi, 2012: 341).Üçüncü dünya ülkelerinde İnsan Hakları söylemini her zaman dış siyasetlerinde ön plana çıkaran Demokratların Başkanlık seçimini almaları Şah için olumsuz bir durum olmuştur. Demokratların klasik dış politika esaslarından biri olan diktatör rejimleri silah yardımının kesilmesi Şah'ı korkutan en önemli meselelerin başında gelmekteydi. Şah, dönemin Amerikan başkanlarının baskısı sonucu kayıtsız şartsız reformları uygulamaya girişmesi ve artan iç muhalefete karşı sert yöntemler uygulamasının temel dayanaklarından biri dışardan gelen Batı devletlerinin desteğidir. Amerikan Kongresinde de İran'a verilecek uçak ve silahların engellenmesi İran'ı gittikçe sıkıntıya sokmuştur.

Carter yönetimi İran'a karşı silah yardımlarını askıya almış, İran içerisindeki artan muhalefeti doğru değerlendirememiştir. Muhtemelen İran yakın siyasi tarihinde olduğu gibi Şah'ın bu bunalımdan da çıkabileceğini düşünülmüştü. Fakat Amerikan yönetimi İran Şii İslam hareketindeki değişikliği tam olarak kavrayamamış bu söylemin ne olduğu anlaşıldığı zaman ise iş işten geçmiştir(Muhammedi, 1380:135). O dönemde Amerikan yönetimi Mısır- İsrail barış görüşmelerine, Çin Halk Cumhuriyeti ile başlayan diplomatik ilişkilerin gelişmesine ve Sovyetler Birliği ile nükleer silahların azaltılması anlaşması (SALT 2) üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Bu durumun temel sebeplerinden biri de Amerikan yönetiminin Şah'ın gücüne güvenmesi olmuştur.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşında Rıza Han'ın siyaseten Almanya'ya yakınlaştığı düşünülmesi Amerikan, Sovyetler Birliği ve İngiliz yönetimlerinin İran'ı işgaliyle sonuçlanmıştır. Bu durum Şah'ın oğlunun yerine getirilmesi ve o andan itibaren İran dış siyasetinin Batı devletlerinin güdümüne girmesiyle sonuçlanmıştır. Şah bu dönem içerisinde kendi monarşi anlayışını daha da sağlamlaştırmak için iç dinamiklerden ziyade Batı ve Doğu Blokları arasındaki güç mücadelesini kendi lehine kullanmak istemiştir. Batı'nın özellikle Amerikan Yönetiminin İran'a olan hayati ihtiyacı Şah yönetimini içerde daha otoriter yapı kurmasına zemin hazırlamıştır. Bu dış siyaset uygulaması Şah ülkeyi terk edene kadar devam etmiştir.

KAYNAKÇA

ALVANDİ, Roham(2012), "Nixon, Kissinger, and the Shah: The Origins of Iranian Primacy in the Persian Gulf, Diplomatic History", Vol. 36 Issue 2:337-372.

ARMAOĞLU, Fahir (1994), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Cilt I: 1914- 1990, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

BEHMENİ, İsmail, "Usul-u Hâkim ber Siyaset-i Harici İran der Saalhay-i 1320-1357 ve teesir-i an ber Revabıtı Harici İran", Ulum-u Siyasi, http://www.politicss.blogfa.com/post-29.aspx. Erişim Tarihi: 23/8/2013.

BLUM, Douglas, W. (1993), "The Soviet Foreign Policy Belief System: Beliefs, Politics, and Foreign Policy Outcomes", International Studies Quarterly, 37: 373-394.

ÇEMNEKAR, Muhammed Cafer, "Istratejihay-i Nevin Siyaset-i Harici Cihan-ı Garb ve Nakş Aferin-i Emniyet-i Devleti Pehlevi", Ulum-u Siyasi, http://ensani.ir/fa/content/124867/default.aspx. Erişim Tarihi:29/7/2013.

GHENGHEA, Mircea-Cristian(2010), "The Central Treaty Organization – Element of the Western Anti-Soviet System" Vol. LXII, No. 1; 181-186.

GROMIKO, A.A., Zemskov, İ.N., Zorin, V.A., Semyonov, V.S., Harlamov,(Der.), Uluslararası İlişkiler Tarihi- Diplomasi Tarihi-,(Çev. Ali Rıza Dırık) (2013), Cilt 5, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

GROMYKO, A.A., Ponomarev(Ed.)(1981), Soviet Foreign Policy Volume II, Translated from the Russian by David Skvirsky, Progress Publishers, Moscow.

HASHMİ, Sohail H.(2011), "Zero Plus Zero Plus Zero': Pakistan, the Baghdad Pact, and the Suez Crisis", The International History Review, Vol. 33, No. 3;525-544.

HUŞENG Mehdevi, Abdü'rrıza (1380), Siyaset-i Harici İran der Devran-ı Pehlevi 1300- 1357, Neşr-i Peykan, Tahran.

EHTESHAMİ, A. (2002) "The foreign policy of Iran", in The Foreign Policies of Middle East States. Boulder, Co.; 283-309.

LYNNE Rienner, pp. 283-309.

İLTER, Turan(2012), "1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası", 419-431, Haydar Çakmak(Ed.)(2012), Türk Dış Politikası 1919-2012, 2. Baskı, Barış Kitap, Ankara.

KANUN, Murtaza (1381), *Diplomasiy-i Penhan*, İntişaratı Tabristan, Tahran.

KEEBLET, Curtis(1984), "The Roots of Soviet Foreign Policy", International Affairs, 84/4: 561-578.

KENNEDY, Paul(1989), The Rise and Fall of the Great Powers, Vintage Books, New York.

GRİFFİTH, William E.(1978), "Iran's Foreign Policy in the Pahlavi Era", Lenczowski, George(Ed.)(1978), Iran Under the Pahlavis, Stanford University, USA.

LARİCANİ, İsmail Mansuri (1382), *Tarih-i Defa-i Mukaddes*, Çapı evvel, İntişaratı Hadimi Errıza, Tabistan, Kum.

MEHDEVİ, Abdurrıza Huşeng (1380), *Siyaset-i Harici der Devran-ı Pehlevi*, Neşri Peykan, Tahran.

MUHAMMEDİ, Menuçehr (1377), Mururi ber Siyaset-i Harici İran Devran-ı Pehlevi, Neşri Dadgöster, Tahran.

ORAN, Baskın (Ed.)(2002), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim, İstanbul.

ROBERTS, J.M.(2007), The New Penguin History of The World, Fifth Edition, Penguin Books,UK.

ROBERTS, Mervyn(2012), "Analysis of Radio Propaganda in the 1953 Iran Coup", Iranian Studies, Volume 45, Number 6, November 2012.

RUANE, Kevin(2005), "Seato, MEDO, and the Baghdad Pact: Anthony Eden, British Foreign Policy and the Collective Defense of Southeast" Diplomacy and Statecraft, Asıa and the Middle East, 1952–1955 16;169–199.

SAMİİ, Abbas William(2006), "The Shah's Lebanon Policy: the role of SAVAK", Middle Eastern Studies, 33:1; 66-91.

SANAÇİ, Muhsin Mudir(1377), "Siyaset-i Harici İran der Devranı Zamamdari Musaddık", İttilaat-i Siyas, ve İktisadi" 131-132;84-95.

SANJİAN, Ara (2006), "The formulation of the Baghdad Pact", Middle Eastern Studies, Vol.33, No.2, April 1997;226-266.

VAİZİ, Hasan (1381), *İran ve Amerika Berresi Siyasethay-i Amerika Der İran*, Suruş, Tahran.

TAFLIOĞLU, M. Serkan(2010), Humeyni ve İran İslam Devrimi, Kripto Ankara.

YERGİN, Daniel (1995), Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev. Kamuran Tunçay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.